

FUZÛLÎ'NİN TÜRKÇE DİVÂNÎ'NDA EĞİTİM-ÖĞRETİMLE İLGİLİ UNSURLAR

Erdoğan ULUDAĞ

Doç. Dr. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi ABD.,
euludag25@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-4541-3787

ÖZET

Fuzûlî, Dîvân şiiri denildiğinde ilk akla gelen şairlerden birisidir. Arap, Fars ve Türk dillerini iyi bilen âlim bir şairdir. Aşk ve ıstırap şairi olarak bilinen ve 16. yy'ın en büyük şairi olarak kabul edilen Fuzûlî'nin çok sayıda eseri mevcuttur. Bu eserlerden biri olan Türkçe Dîvân'ı, çalışmalara en çok konu olanıdır. Türkçe Dîvân, Fuzûlî'nin şairliğinin en güçlü örneği ve onun en tanınmış eseridir. Dîvân; birçok anlamda yoğun bir içeriğe sahiptir. 42 kaside, 303 Gazel, 1 müstezad, 1 Terkib-i bend, 3 Terci-i bend, 2 müseddes, 3 muhammes, 2 tahmis, 3 murabba, 40 kıt'a ve 72 rubâiden oluşmaktadır. Çalışmamızda; bu şiirlerin tümünü tek tek inceleyip "Eğitim-öğretimle ilgili unsurlar"ı ele aldık.

Fuzûlî, şiirlerinde içinde yaşadığı toplumun gerçekleriyle ilgili birçok kavram kullanmıştır. Toplumsal bir gerçekliğe işaret eden bu kavramlar, şairin zihninde anlam kazanıp estetik bir hüviyete bürünmüştür. Kalem, kâğıt, kitap, defter, yazı, hat, hoca, mektep... gibi eğitim-öğretimle ilgili kavramlar Fuzûlî'nin şiirlerinde farklı anlam çerçeveleri içinde sıkça kullanılmıştır. Bu çalışmada kültür, eğitim ve edebiyat tarihi bakımından önem arz eden göstergeler tespit edilerek şairin bunlara yüklediği anlamlar değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim-öğretim, Dîvân Şiiri, Fuzûlî, Türkçe Divân

FÜZULÎ'NİN TÜRK DİVANINDA TƏHSİL VƏ TƏLİMİN ÜNSÜRLƏRİ

Dos. Prof. Dr. Erdoğan ULUDAĞ

Erzincan Binali Yıldırım Universiteti, Təhsil Fakültəsi,
Türk və Sosial Elmlər Təhsili Bölməsi, Türk Təhsil Bölümü,
euludag25@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-4541-3787

XÜLASƏ

Divan şairi dedikdə ağla gələn ilk şairlərdən biri Məhəmməd Füzulidir. O, ərəb, fars və türk dillərini yaxşı bilən bir şairdir. XVI əsrin ən böyük eşq və ızdırab şairi M.Füzulinin çoxsaylı əsərləri mövcuddur və bu əsərlərdən türkcə divanı çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Füzulinin türkcə divanı onun sənətkarlığının və şairliyinin ən güclü və tanınmış əsəridir. Bu divan bir çox anamlara görə xüsusi özəlliklərə malikdir. 42 qəsidə, 303 qəzəl, 1 müstəzad, 1 tərkiqbənd, 3 tərçibənd, 2 müsəddəs, 3 müxəmməs, 3 mürəbbə, 40 qitə və 72 rübaidən ibarətdir. Bu tədqiqat işində bu şeir nümunələrini bir-bir araşdıraraq təhsilə bağlı məlumatlar əldə edilmişdir.

M.Füzulinin şeirlərinin yaşadığı dövrün gerçəklikləri haqqında bir çox məlumatları anlamaq olar. Bu gerçəkliklərə işarə edən bu anlayışlar şairin zehində dərk olunaraq estetik bir xüsusiyyət almışdır. Qələm, kağız, kitab, dəftər, yazı, xətt, müəllim, məktəb və s. kimi qavrayışlar şeirlərinin fərqli anlam çərçivələri içərisində çox işlənmişdir. Bu tədqiqat işində mədəniyyət dil və ədəbiyyat tarixi baxımından əhəmiyyətli baxışlar təsbit edilərək şairin bunlara verdiyi mənalar dəyərləndirilmişdir.

Açar sözlər: Tədris-Öyrənmə, Divan Şeiri, Füzuli, Türk Divanı.

ELEMENTS OF EDUCATION AND NURTURE IN FUZÛLİ'S TURKISH DIVAN

Assoc. Prof. Dr. **Erdoğan ULUDAĞ**

Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Education,
Department of Turkish and Social Sciences Education, Turkish Education Department,
euludag25@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-4541-3787

ABSTRACT

Fuzûlî is one of the first poets that comes to mind in Divan Poetry. He is a well formed poet who knows Arabian Farce, and Turkish languages. Fuzûlî who had a great number of literary works is known as the poet of love and agony and is accepted as the greatest poet of 16th century. One of his literary works, Turkish Divan has become the subject of most studies. Turkish Divan is the most essential sample and well known of Fuzûlî. Divan is has many contents. There one 40 kaside, 302 Gazel, 1 müstezad, 1 Terkib-i bend, 3 Terci-i bend, 2 müseddes, 3 muhammes, 2 tahmis, 3 murabba, 40 kıt'a and 72 rubâîs. We have examined one by one all these poems and searched elements of teaching-learning.

Concepts that are related to education such as pencil, paper, book, notebook, writing, calligraphy, teacher, school... are widely used within the works of Fuzûlî in different meaning frameworks. In this turn, important signs of culture, education and literature history are determined and the meanings that the poet has attached to these notions are evaluated.

Keywords: Teaching-Learning, Divan Poetry, Fuzûlî, Turkish Dîvân.

АСПЕКТЫ ВОСПИТАНИЯ И ОБУЧЕНИЯ В ТУРЕЦКОЙ ПОЭЗИИ ДИВАНА ФИЗУЛИ

Доцент, доктор **Эрдоган Улудаг**,
Университет Эрзинджан Бинали Йылдырым, педагогический факультет,
кафедра турецкого языка и социальных наук
euludag25@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-4541-3787

АННОТАЦИЯ

Один из выдающихся деятелей мировой литературы, гениальный Поэт и мыслитель Мухаммед Физули известен как неповторимый мастер лирической поэзии и является автором уникальных произведений «Диван» (в восточных странах его называют сборником произведений одного поэта), составленных на трех языках арабском, персидском и турецком.

Известный как душевный поэт и любовный лирик и считающийся величайшим поэтом XVI века, Физули имеет множество уникальных произведений «Диван». Одно из них «Турецкий диван», является предметом наибольшего количества исследований. «Турецкий диван» - самый мощный образец поэзии Физули и его самое признанное произведение. «Турецкий диван» Физули состоит из 42 касыде, 303 газелей, 1 мустезада, 1 теркиб-и бенда, 3 терджи-и бенда, 2 мусаддасов, 3 мухаммасов, 2 тахмисов, 3 мураббе, 40 кыта и 72 рубай. В нашем исследовании мы проанализировали все эти стихи по отдельности.

В своих стихах Физули использовал множество понятий, связанных с реалиями общества в котором он жил. Эти понятия обретали смысл и эстетическую идентичность в сознании поэта. Концепты, связанные с образованием, такие как перо, бумага, книга, тетрадь, письмо, каллиграфия, учитель, школа... в различных смысловых рамках часто используются в стихотворениях Физули. В данном исследовании выявляются и оцениваются индикаторы, приписываемые поэтом, важные с точки зрения культуры, образования и истории литературы.

Ключевые слова: образование-обучение, поэзия дивана, Физули, турецкий диван

GİRİŞ

Edebiyatın gerçekte olan bağlantısı her zaman tartışma konusu olmuştur. Edebiyatın duygusal yönünü ön plâna çekerek onun gerçekte olan bağına reddeden yaklaşımların yanında, toplumu maddî/manevî yönleriyle farklı seviyelerde aksettirdiğini savunanlar da vardır (12, s. 219-241). Kahraman, Divân Edebiyatı Tartışmaları (8); isimli eserinde “Özellikle Tanzimat Döneminden itibaren Divân şiirinin toplumdan kopukluğunun ve bireyselliği daima eleştiri konusu olduğunu” vurgular. Bununla beraber son dönemlerde Klâsik Türk şiirinin toplumla olan ilişkisi hakkında yapılan bazı akademik çalışmalar Divân şairinin toplum ve toplumun gerçeklerinden kopuk olmadığını ortaya koymuştur. Aslında sanatçının topluma yaklaşımı, onu ele alış tarzı ne kadar farklı olursa olsun sanatçının içinde yaşadığı topluma yabancı ve kayıtsız kalamayacağı, bir diğer bir ifadeyle çevrenin etkisi altında kalmadan eserini meydana getirebileceğini söylemek pek mümkün değildir. Andrews (2, s. 26)’e göre; “Toplum, insan gruplarının paylaştığı temel yaşantıların ve hayat tarzının bir sonucu olarak gelişen ve gruptaki üyelerin çoğunun karakter yapısını oluşturan esas çekirdek”tir.

Sanatçının kişiliğine, yetişme tarzına ve sanat anlayışına bağlı olarak toplumdan ve tabiatı aldığı malzemeyi kaynaştırma şekli fark-

lılık gösterir. Çünkü sanatçının toplumla olan ilişkilerini düzenleyen, topluma aktarmak istediği mesajlardır. Bu işlemde sanatçının kendisi etkili olduğu kadar, arz talep doğrultusunda oluşan edebî faaliyetleri de gözden uzak tutmamak gerekir. (27, s. 562). Divân şairleri de yaşadıkları toplumun özelliklerini, yaşayış biçimlerini günlük hayatta karşılaştıkları hemen hemen her nesneyi şiirlerinde dile getirmiş, duygu ve düşüncelerini anlatmak için onları birer araç olarak kullanmışlardır. Fakat bu kullanımlar, eğitim sistemini dile getirmekten ziyade; Divân şiirinin temel anlatı konusu olan aşkı ve buna bağlı olarak âşık ve sevgili ilişkisine işaret eden birer teşbih unsuru mahiyetinde işlenmiştir.

XVI. Yüzyılın büyük şairi Fuzûlî’nin, toplumda örgün veya yaygın bir şekilde faaliyet gösteren eğitim faaliyetlerinden etkilenmesi de doğaldır. Çünkü şairin bizzat kendisi de bu eğitim sisteminin bir parçasıdır. Fuzûlî, eğitim ve eğitimle ilgili kavramları Divân şiirinin estetik anlayışı çerçevesinde kullanmıştır; çünkü bu şiir dünyasına dahil olan şairin önünde müşterek kabuller doğrultusunda izlemesi gereken bir yol vardır. Türkçe, Arapça ve Farsça dillerinde eserler veren Fuzûlî, diğer divân şairleri gibi şiirlerinde aşk, sevgili, tabiat, din, tasavvuf gibi konuları ağırlıklı olarak işlemiştir. Divânı incelendiğinde maddî unsurlar bakı-

mından oldukça zengin olduğu rahatlıkla görülür. Fuzûlî eğitim-öğretim konusunda da farklı bir tavır sergilemez. Divân şairi, şiirlerinde eğitimi toplumun önemli bir meselesi olarak gündeme getirmez. Doğal olarak eğitimle ilgili sorunlara da çözüm arayışı içine girmez. Fuzûlî, eğitimi ve eğitimle ilgili unsurları kendisi dışındaki ortak geleneğin ana malzemesi olan “aşk”ı anlatmak için kullanır. Şairin şiirlerinde eğitim öğretimin yazıya dair unsurlarının geniş yer bulduğu görülmektedir.

Fuzûlî'nin Türkçe Divânı'nda eğitim-öğretimle ilgili kavramları; eğitim uygulamalarıyla ilgili kavramlar, eğitimde kullanılan araç-gerçekler, eğitim kadrosu ve mekân, şeklinde tasnife tabi tutabiliriz.

I. EĞİTİM UYGULAMALARIYLA İLGİLİ KAVRAMLAR

Öncül (17, s. 411)'ün yaptığı tanıma göre; “İster amaçlı ve dolaysız, isterse amaçsız ve dolaylı olsun gerçekte yer alan eğitim olaylarının tümüne eğitim uygulamaları denir.”

Fuzûlî Divânı'nda eğitim uygulamalarına işaret eden kullanımlar azdır. Şair, örgün eğitimde uygulanan yöntem ve tekniklerle ilgili olmaktan çok, genel anlamdaki yaşadığı devirdeki eğitim-öğretim uygulamalarına göndermeler yapar.

1. Öğrenme, Öğretme, Eğitim (Ta'lim):

Fuzûlî Divânı'nda öğrenmek ve öğretmek, eğitim ve talim kavramları olumlu ve olumsuz anlamlarıyla birçok beyitte karşımıza çıkar:

*Yâr cevri etmez mana ağyâr ta'lîm etmeden
Billâh ağyâr etdiği ihsânı yâr etmez mana*
(1, G: 16/2)¹

(Bu araştırmada yer alan Fuzûlî'ye ait beyitlerin tamamı, kısaltmalar kullanılarak; “Kenan Akyüz vd., Fuzûlî Divânı, İş Bankası Yay. Ankara, 1958” adlı eserden alınmıştır. Kısaltmalar şöyledir: **G**: gazeli; **K**: kaside; **Kt**: Kıt'a **Trcb.**: Terci'-i bend; Kısaltmadan sonra-

ki ilk rakam şiirin, ikincisi ise beytin numarasını göstermektedir.)

Bu beyitte geçen talim kelimesini öğretmek manasında kullanan şair; cevri etmeyi bilmeyen sevgiliye âşğın rakipleri (ağyâr) eziyet etmeyi öğretiyorlar ondan sonra sevgili âşğâ cevri edip, acı çektiriyor diyor. Burda bir sitem bir şikayet var gibi görünse de aslında şair bu durumdan çok memnundur. Çünkü Fuzûlî ızdırıp şairidir. Sevgilinin ona cevri etmesi onunla ilgilendiğini gösterir. Âşğın tek korkusu sevgilinin tegafül etmesi, onu görmezden gelmesi, yok saymasıdır. Bu sebeple Fuzûlî; Allah'a yemin ederim ki, ağyârın bana ettiği iyiliği yâr etmiyor demektedir.

Yâr âşğâ cefa edecek, ona sevmeyi öğretecek, her şeye rağmen kendisini sevdirecek ki âşğ, aşkı idrâk edebilsin. Hicran, âşğ Hakk'a yaklaştırır. Çünkü aşk heyecanı daima artar (22, C. I, s. 66).

*Dil dutar mâr-ı ser-i zülfünü vehm eylemeyiüp
Bilmezem kim ana ta'lîm-i ne efsûn etdün*
(1, G: 167/5)

Talim kelimesi bu beyitte de öğretmek anlamında kullanılmıştır. Gönül, yılanı benzeyen zülfünü korkmadan tutuyor. Bilmiyorum ona nasıl bir sihir öğrettin. Zülf, siyah ve uzun bir yılan, (ejderhâ) benzetilir. Yılanı korkmadan tutmak için bir sihir ve efsûn bilmek lâzımdır. Halk arasında bunu yapan insana “şerbetli” derler. Burda Hz. Mûsâ mucizesine telmih vardır: Sihirbazlar Hazret-i Mûsâ'ya yere attıkları ipleri ejder gibi göstermişler, bunun üzerine Hazret-i Mûsâ da asâsını yere atmış, o da bir ejder olup sihirbazların yılanlarını yutmuştur (Tâhâ: 17-21). Gönül, kesrete yani mecâzî güzelliğe bakıyor, onu seviyor. Halbuki kesret, insanı manen öldürür. Hakikat yolundan ayrılmadan mecâzî güzellikleri sevebilmek bir nevi sihir işidir (22, C. II, s. 137).

Sen bunu gönlüme öğrettin diyerek öğretmek fiilini beyitte kullanmıştır. Fuzûlî, Türkçe Divân'ının Kasideler bölümünde bir tevhid olan ilk kasidesinin 15-20. beyitleri arasında benzetmeler yoluyla bir eğitim-öğretim tablosu resm eder.

*Hadika tahta-i ta'lim olup reyâhinden
Yazıldı mühmel ü mu'cem ana hurûf-ı hecâ
(1, K. 1/15)*

Talim tahtası öğrenciler tarafından yazı öğrenmek ve yazı çalışmak için kullanılır. Beyitte şair; bahçeyi tamamıyla çiçeklerden yapılmış eğitim tahtasına teşbih eder ve reyhandan noktalı, noktasız bütün temel harflerin o tahtanın üzerine yazıldığını söyler. Burada bahçe sınıftaki bir eğitim tahtasına benzetilmiştir. Bu tahtaya noktalı ve noktasız harfler yazılmıştır. Bahçede çiçek açan bitkiler noktalı harf, açmayan bitkiler de noktasız harf olarak tahayyül edilir. Kâinata ilahî bir kitap olarak bakan Fuzûlî burada da aynı bakışını sürdürmektedir. Beyitte reyâhîn (fesleğenler) kelimesiyle 'reyhanî' yazıya da işaret edilecek şekilde tevriyeli olarak kullanılmıştır. Ayrıca; karalama tahtası, elifba anlamına gelen hurûf-ı hecâ, mühmel, mu'cem ve yazı gibi kelimelerle yapılan tenasüp sanatı, adeta insanı bir eğitim ortamına çekip o ortamda yaşıyor.

*Debîr-i bâd verip tıfl-ı andelîbe sebak
Götürdü çihre-i ezhârdan nikâb-ı hafa
(1, K. 1/18)*

"Rüzgâr kâtibi, bülbül çocuğuna ders verip çiçeklerin yüzünden gizlilik örtüsünü kaldırdı". Şiirdeki eğitim bağlamı bu beyitte de devam ediyor. Ancak burada da eğitimin temel unsurlarının yine baharı çağrıştıran çiçek ve bülbül gibi öğeler olduğunu görüyoruz. Beyitte rüzgâra öğretmen, bülbül yavrusuna öğrenci rolü verilmiş. Ders neticesinde de birer harf olup çeşitli manaları bünyesinde gizli tutan çiçeklerin önündeki gizlilik perdesi ortadan kalkıp sırlar, ortaya çıkıyor. Beyitte rüzgâr bir öğretmene, bülbül ise bir çocuğa teşhis edilmiştir.

2. Okumak

Divân'da okumak fiili, gerçek anlamının yanında *hikâye etmek, kabul etmek* anlamında da kullanılmıştır. Bülbül gibi kuşların güzel sesleriyle ötmeleri "oku-" fiiliyle ifade edilmiştir. Fuzûlî, dinî bazı inançlardan yola çıkarak okumak eylemi sırasında nasıl davranılması ya da davranılmaması gerektiğini yine sevgili ile ilişkili olarak ele almıştır:

*Ders-i mantık okur iken dil ileñ murg-ı seher
Tutulup okuduğu gülleri handan eyler
(1, K. 32/7)*

*Ne biliir ohumayan Mushaf'ı hüsnün şerhin
Yere gökden ne için indüğünü Kur'an'ın
(1, G: 161/5)*

"Senin güzelliğinin Mushaf'ının şerhini okumayan, Kur'an'ın gökten yere ne için indiğini ne bilir?" Kainatta tecelli eden güzellikleri ayrı ayrı okuyup onları açıklayamayan yani kainat kitabını okumayan, Kur'an'ın gökten yere ne için indiğini hiç bilmez. Kur'an, hakiki sevgili olan Hakk'ın güzelliklerini insanlara bildirmek için inmiştir ve kainatta her şey güzeldir.

3. Takrîr

Takrir, "Öğretmenin belli konu ya da ilkelere sözlü olarak anlatıp açıklaması ilkesine dayanır" (17, s. 61). Aşağıdaki beyitte takrir, *şerh etmek* anlamında kullanılmıştır.

*Bir zebândur şerh-i gam takrîrine her berg-i gül
Eylemez bîhûde gül gördükde efgân andelîb
(1, G: 35/2)*

"Her gül yaprağı gamı şerheden bir dildir. Bülbül gül gördüğü zaman boş yere feryat etmez". Divân şiirinde gül, sevgilinin timsâlidir. Onun her yaprağında âşıkların çektikleri aşk ıstırabı vardır. Sevgiliyi görünce bu gam çeken bîcâreleri düşünmek gayet tabiidir.

4. Alfabe

Âşığın gözlerinin aşk ve vefa okulunda geçirdiği yıllarda öğrendiği elif-ba'dır. Elif harfinin servi ağacı ve sevgilinin boyu ile olan benzerliği şiirde teşbih unsuru olarak kullanılmıştır. Fuzûlî kalemin, sevgilinin ağzını ifade etmek için mim harfini, boyunu ifade için de elif harfini yazdığını belirttikten sonra bu sayede kendi kemal ve sihrine bir delil getirdiğini ifade eder.

*Yazanda mîm ü elif ol kad ü dehâna şebîh
Kemâl ü sihrine çok kıldı iftihâr kalem
(1, K. 33/4)*

*Doğruluk ile harflere sadrdır elif
Yâ harfini ayağa bırakmıştır i'vicâc
(1, Kt. 5/2)*

*Yâ ihtilâtı ile serîr oldu pây-mâl
Başta makâm tuttu elif nusret ile tâc*
(1, Kt. 5/4)

*Eyle teskîn-i kalb hâsıl kim
Elfi tahrîk-i kalb eyler elif*
(1, Kt. 17/2)

5. Metin ezberleme

Kendini iyi yetiştirmiş bir kişi, kitabı hareketsiz okur (27, s. 565). Bu sebeple sevgilinin kitabı andıran yüzünde ayva tüyüne gerek yoktur.

*Aktarıp bulmak diler vâsf-ı ruhuñ kim muttasıl
Nüşa-i gül-berg evrâkıñ kılar ezber sabâ*
(1, K. 5/6)

6. Sanat

Sanat öğrenmek isteyen, işin ehli olan bir üstadla gitmelidir.

*Yüzümün kan ile kimuhtunu al ettim kim
Âlet-i san'at ola ol büt-i bî-pervâyâ*
(1, G. 244/3)

“Yüzümün kumaşını kanlı gözyaşı ile kırmızıya boyadım ki bana hiç ilgi göstermeyen o güzele san'atını yapması için bir âlet olsun”.

San'at bazen hile anlamında da kullanılır:

*Ayağın bağlamış âvâreleriñ san'at ile
Yok nihâyet ser-i kûyuñda gezen şeydâyâ*
(1, G. 244/5)

“ (O sevgili) âşıkların ayağını bir hile ile bağlamış. Yani kendine esir etmiş. (Bu nedenle) sevgilinin bulunduğu yerde gezip dolanan çılgınlar bitmek tükenmek bilmez.”

*Hiç âlemde bulunmaz eser-i râhat-ı dil
Olurum muztaribü'l-hâl ne san'at tutsam*
(1, Kt. 29/3)

II. EĞİTİMLE İLGİLİ KAVRAMLAR

1. Eğitimciler:

“Eğitim kuram ve uygulamaları alanında uzman olan kişilerdir” (17, s. 346).

1.1. Hâce

Efendi, bey, ağa, hoca. Şeyh, müşit. Özellikle ilk Nakşi şeyhleri seyit, efendi ve şeyh gibi unvanlar yerine hâce unvanıyla anılır

(31, s. 151). Ayrıca hâcenin üstad, muallim manaları da vardır. Hâce, Divân şiirinde birbirini tamamlayan iki farklı tip özelliğiyle ele alınır: Bunlar; ilmin değerine inanmış, kendini ilme adanmış bir tip özelliği ile ilim ve aklın öncülüğünde dünyaya aşırı değer verip dünya malına taparcasına bağlanan bir tip özelliğidir. Bu özelliklerin ilki Divân şiirinde fazla işlenmez, daha çok ikinci dünyaperest kişilik tipini ele alır. Bu tip kendini âşık olarak sunan şâir karşısında bir duruş sergiler, âşık da bulduğu her fırsatta hâceyi ve onun tip özelliklerini eleştirir.

*Çok tefâhür kılma cem'-i mâl ile ey hâce kim
Sîm ü zer cem'iyyeti ehl-i gurûr eyler seni*
(1, Kt. 41/1)

*Ey hâce ger kuluñdan oğulluk murâd ise
Şefkat gözüyle bak aña dâ'im oğul kimi*
(1, Kt. 38/1)

1.2. Üstâd:

Şeyh, pir, müşit. Aşk bir sanattır. Sanat ise bir üstadın yanında öğrenilir. Aşk konusunda üstat olanlar derdine derman bulmayanlardır. Sevgilinin güzellik unsurlarından olan göz üstadla benzetilir (27, s. 567). Göz bebeğinin kan dökme konusunda yeteneğine şaşılmaz, çünkü gamze gibi bir üstadı vardır. Bütün hünerlerde üstâd olan gönül, aşkın müşkül olduğunu görüp aczini i'tiraf eder. Her türlü hünerlerde bir üstâd olan gönül, aşk karşısında âcizdir. Ona karşı koymak mümkün değildir.

*Bu kâr-hâne bir üstâddan değil hâlî
Gerek bu kudrete elbette kâdir ü dâna*
(1, K. 1/46)

*N'ola kan dökmekte mâhir olsa çeşmim merdîmî
Nutfe-i Kâbil'dir ü gamzeñ kimi üstâdı var*
(1, G. 75/2)

*Getirdi acz görüp aşk müşkül olduğunu
Kamu hünerlere üstâd gördüğün gönlüm*
(1, G. 204/5)

1.3. Müderris:

Medresede ders veren, ders okutan, ders anlatan. Bugünkü anlamda profesör. İslâmî terminolojideki yeri ve Osmanlı eğitim alanındaki tarihsel geçmişi ile ilgili paylaşılan bilgiler, müderrisin hem dinî hem de aklî ilimleri tahsil eden toplum içinde itibarlı bir konuma

sahip olan bir kişi olduğunu göstermektedir. Kendisinde aranan liyakatlar dâhilinde onun, ilim ehli olmasının yanı sıra fazilet ve haysiyet sahibi de olmasına önem verilmiştir. Ancak müderris, gönül ehli olmadığı ve aşk kitabını okumadığı için klasik Türk şairleri nezdinde cahil ve bilgisiz olarak görülmüştür. Aynı zamanda mekân olarak medreseyi mesken eylemesi, meyhaneyi mesken eyleyen âşık karşısında onu iyice değersiz bir konuma getirir. Aslında gerçek hayatta okumuş kesimi temsil eden müderris, şiirin estetik kurgusu içerisinde aşk ve akıl çatışması dâhilinde ele alınarak sadece ilim tahsiliyle hakikate ulaşamayacağı gerçeğini gösteren bir tip olagelmıştır (2, s. 152). Medresede bir müderrisin verdiği bin dersten, meyhanede bir güzelin verdiği bir kadeh daha iyidir. Şair, delilik ilminin müderrisidir. Cünûn, aşk deliliği demektir. Şâir, aslen deli ma'nâsına gelen Mecnûn'a, delilik dersini verecek derecede ondan üstün bir âşıktır. Devr, hem benim zamanımda, hem de dersimde anlamlarına gelir. Şair, *Ben aşk deliliği ilminin öğreticisiyim. Nerede Mecnûn? Benim dersime devam edip bu dersi öğreysin ve muradına ersin* diyerek Mecnûn'a seslenir:

*Medrese içre müderris verdiği biñ dersten
Yeğ durur mey-hânede bir câm vermek bir güzel*
(1, G. 173/6)

*Benim müderris-i ilm-i cünûn hanı Mecnûn
Ki ber-murâd ola devrimde istifâde ile*
(1, G. 248/6)

1.4. Muallim:

Talim eden, öğretene, öğretmen, hoca. Muallim, kendisinden bir şeyler öğrenilen kişidir ve müderris yerinde kullanılan bir tabirdir (27, s. 567). Herkese ilim verilmemesi gerektiğini savunan Fuzûlî'ye göre kötü tabiatlı kişiler ilim sahibi olmamalıdır. Kötü niyetli insanlar sahip oldukları ilimle insanları kolayca yanıltabilir. Bu düşünceyle muallime: *"Ey muallim! İlim, kötü insanlar için bir kandırma aracıdır. Hilekarlara asla ilim irfan öğretme"* diye seslenir:

*Ey mu'allim âlet-i tezvîrdir eşrâre ilm
Kılma ehl-i mekre ta'lîm-i ma'ârif zinhâr*
(1, Kt. 7/1)

1.5. Ulemâ, Erbâb-ı 'ilm:

Âlimlerin çoğu, aşk meselesinin medresede halledilemeyecek kadar zor bir mesele olduğunu bilmektedir. İlim ehli, ilim ve fazilette ilerledikçe bu özellikleriyle övünürler. Bu nedenle ahlâk güzelliği ve hal görünüşü bozulmadan ilim ve ma'rifet erbâblarının sohbetlerinden istifade etmek gerekir.

*Sohbet-i erbâb-i ilm ü ma'rifetten kesb kıl
Hüsn-i sîret sûret-i hâliñ diğەر-gûn olmadan*
(1, Kt. 32/2)

*İzâr ü lebün vasfın eyler Fuzûlî
Ana hem müfessir derem hem muhaddis*
(1, G. 47/7)

"Fuzûlî, yanağının ve dudağının özelliklerini yazıyor. (Bu nedenle) ben ona hem müfessir, hem de muhaddis derim." *Müfessir*; Kur'an-ı Kerim'i tefsir eden, onun ma'nâ ve incelikleri üzerinde çalışan âlimdir. *Muhaddis* ise Hz. Peygamberin sözlerini toplayan ve bunların üzerinde çalışan âlimdir.

Yüz Kur'an'a benzetilir. Hazret-i Osman; Kur'an'ı cem' eden kişi olduğu için yüze *Mushaf-ı Osman* derler. Bir de Hazret-i Osman "zinnureyn" dir. Yani Hazret-i Peygamber'in iki kızı ile evlendiği için iki nûra sahip olmuştur. Yüzde de iki yanak vardır. Her yanak bir nûrdur. İşte yüzü vasıflandırdığı için müfessir, dudak da söz söylediği için muhaddis oluyor. Hadis söz demektir. İzâr vahdet, dudak fenâfilâh olunca kendisinin bu ikisi uğrunda çalıştı (22, C. I, s. 179).

1.6. Fakîh:

Fıkıh, (din, şariat) ilminin üstadı. Zeki, anlayışlı kimse.

*Fakîh-i medrese ma'zûrdur inkâr-ı ışk etse
Yok özge ilmîne inkârımız bu ilme câhıldür*
(1, G. 100/6)

"Medresenin fıkıh müderrisi "İslâmî hukuk âlimi" aşkı inkâr etse mazurdur. Diğer ilimlerdeki bilgisini inkâr etmeyiz, fakat bu aşk ilmini bilmez". *Fakîh-i medrese*, zâhirî ilimleri bilen insandır. Fakat aşk, irfan denen bâtinî bilgidir. Bunu fakih-i medrese bilmez. Bilmediği için de aşkı inkâr etmede mazur olduğunu, suçlu olmadığını söylemek istiyor (22, C. I, s. 309).

*Hâlûmi gördükce men'-i ehl-i ısk eyler fakîh
Huccet-i maktu'u yok eyler kıyas ile 'amel*
(1, G. 173/5)

“Fakîh benim halimi gördükçe aşıkları aşktan men'ediyor. Elinde kat'i bir delili yok, başka şeylere kıyas ederek bu işi yapıyor”. Fıkıhta yani İslamî hukukta bir hüküm verileceği zaman, bu hüküm kat'î delillere dayanılarak verilir. Bu deliller Kur'an veya hadistir. Eğer hükmedilecek mes'ele hakkında Kur'an ve hadis gibi deliller yoksa, hüküm salahiyet sahibi bir fakihin , o mes'eleye benzeyen diğer mes'eleleri ve verilen hükümleri delil olarak kullanılır ve hükmünü verir. Buna kıyas derler. Burada aşk hakkında men' hükmü verirken kendine göre aşkı alıyor ve men' ediyor. Fakîh aşktan ne anlar ki aşıkları men'ediyor demek istiyor (22, C. II, s. 198).

1.7. Kimyâ-ger:

Kimya ile ulaşan bilim adamı. Eskiden toprağı altın yapana kimyager, denirdi.

*Lâle-reng etdi gözüüm kan ile hâk-i derûni
Kimyâ-gerdür eder gördüğü toprağa kızıl*
(1, G. 171/2)

Fuzûlî bir beyitte gözü gördüğü toprağı altın yapan bir kimyager olarak niteliyor. “Gözüm, kanlı gözyaşı dökerek senin kapının toprağını lale rengine boyadı. Gözüm bir kimyagerdir, gördüğü toprağı altın yapar”. Senin kapının toprağını kanlı gözyaşım jale gibi kızıl renge boyadı. Ben kapının eşiğinde kanlı gözyaşı döküyorum. Her gördüğü yeri, toprağı lale rengine yani kızıla boyayan gözüm, bir kimyagerdir (22, C. II, s. 200-201).

1.8. Muharrir:

Yazan, yazar, tahrir eden, kâtib, kitab te'lif eden, gazetede yazı yazar.

*Muharrirler yazanda her kime âlemde bir rûzî
Baña her gün dil-i sâd-pârenden bir pâre yazmışlar*
(1, G. 68/6)

2. Eğitim-Öğretim araç-gereçleri

2.1. Yazı (hat, gubâr, imlâ, mushaf):

Yazı, siyah mürekkebin vücut bulduğu şekildir. Fuzulî Divânı'nda eğitimle ilgili en çok kullanılan kavramlardan biridir. Gazel-

lerde 23, kasidelerde 8, terci-bendde 1, kıta'da 1 kez, ayrıca “yaz-” fiili 1 gazelde redif olarak kullanılmıştır. *Kur'an yazmak, Kâ'be'nin etrafında ayet yazmak, Gülistan yazmak, defter ü divân yazmak, mektup yazmak, derman yazmak, mezar taşına yazı yazmak* anlamlarının yanı sıra, “Yaz-” fiili özellikle sevgilinin güzellik unsurlarıyla ilgili kullanılmıştır. Sevgilinin yüzünün bir sayfa olarak düşünüldüğü beyitlerde ayva tüyleri, zülûf gibi yazı ile renk benzerliği bulunan unsurlar beyaz sayfa üstündeki yazıya benzetilmiştir. Yazmak fiili *çizmek* ve *bir şeyi karalamak* anlamında da kullanılmıştır. Şair, “Melekler seni görelî aşka günah yazmaz oldu. Fakat bu güzel yüzünden dolayı sana pek çok sevâp yazıldı” diyerek sevgilinin güzelliğini anlatıyor:

*Seni melek görelî yazmaz oldu ıška günâh
Velî yazıldı bu yüzden besî sevâb sana*
(1, G. 18/2)

Divanda yer alan 68. gazelin redifi öğrenilen geçmiş zaman 3. çoğul şahsında çekimlenmiş olan “yazmışlar” fiilidir. Şair, bu gazelinde “yazmak” fiili ile ilgili çok sayıda kelime ve kavram kullanmıştır. Evveli olmayan zamanın kâtipleri, âşıkların bahtını kara yazmışlar. O yüz sahifesine bunu anlatan bir yazı yazmışlar. Ezel kâtipleri Allah'ın kazası, iradesi demektir. Âşıkların bahtı karadır yazı da karadır. Çünkü kâtipler siyah mürekkep ile yazar. Güzellere yüzündeki rüşd alâmeti olan ayva tüylerine hat derler. Hattın bir ma'nâsı da yazıdır. O ayva tüylerinin ma'nâsı âşıkların bedbaht olacağıdır. Halk, ayağının toprağındaki hususiyetlerin izahını iyice inceleyip toz ile yani hatt-ı gubârî ile uyanık gözün beyazına yazmış. Toz, sürme de gözü tedavi eden, daha parlak görmesine yardım eden ilaçtır. Gülün bir gülistan olan diyârının vasıflarını etrafına bir cetvel çekip reyhanî hat ile bâb bâb gül bahçesine yazmışlar. Cetvel, sahifenin etrafına çekilen çizgidir. Yazı onun içine yazılır. Hatt-ı reyhanî, eski yazıda bir nev'i yazı şeklidir. Aynı zamanda hatt-ı reyhan, yüzdeki hat yani ayva tüyleridir ki, güle benzetilen yanağın etrafını çevirir. Bâb, kapı ma'nâsına geldiği gibi, bir kitabın mevzularını ayıran küçük bahislere de denir. *Azra'nın âşığı Vâmık, Şîrîn'in âşığı Ferhâd ve Leylâ'nın âşığı Mecnûn'un vasıflarını,*

maceralarını hikâye eden dert ehilleri Fuzûlî
ismini eserlerinin başına yazmışlar diyen Fu-
zûlî kendini bu meşhûr âşiklarla kıyaslıyor.

Ezel kâtibleri uşşâk bahtın kare yazmışlar
Bu mazmûn ile hat ol safha-i ruhsâre yazmışlar

Havâs-i hâk-i pâyiñ şerhini tahkîk edip merdüm
Gubâr ilen beyâz-i dîde-i hun-bâre yazmışlar

Gülistân-i ser-i kûyuñ sıfâtın bâb bâb ey gül
Hat-ı reyhân ile cedvel çekip gül-zâre yazmışlar

İki satr eyleyip ol iki mey-gûn lâ'ller vasfın
Görenler her birin bir çeşm-i gevher-bâre yazmışlar

Girip büt-hâneye kalsan tekellüm can bulur şeksiz
Musavvirler ne sûret kim der ü dîvâre yazmışlar

Muharirler yazanda her kime âlemde bir rûzî
Baña her gün dil-i sâd-pârenden bir pâre yazmışlar

Yazanda Vâmık u Ferhâd ü Mecnûn vasfın ehl-i derd
Fuzûlî adım gördüm ser-i tumâre yazmışlar
(1, G. 68/1-7)

2.1.1. Hat:

Hat, söylenen şiirin veya sözün yazılmış
şeklidir. Kâğıt beyaz, üzerindeki yazı da siyah
olduğu için alaca renkli olan ambere benzetilir.
Yazının rengi bazen doğrudan *sevâd* ile bazen
de dolaylı olarak *benefşe* ve *sünbül* ile belirtil-
miştir (4, s. 1326). Hat; çizgi, satır, yazı de-
mektir. Arap alfabesiyle yazılan yazılara hat
veya hüsn-i hat tabir olunur. Şair Allah'a yal-
vararak yüzü kara (günahkâr) bir kul olduğunu
bu yüzden amel defterinin sayfalarının günah
yazısıyla kapkara olduğunu dile getiriyor.

Müheyminâ Samedâ bende-i siyeh-rûyum
Sahife-i amelim ma'siyet hatıyla kara
(1, K. 1/80)

Bir nigâr-ı anberîn-hatdur gönülleri almağa
Gösterir her dem nikâb-ı gaybdan ruhsâr söz
(1, G. 119/4)

2.1.2. Gubâr, gubârî, hatt-ı gubârî:

Toz, toz gibi ince bir yazı türü. "Hattatın
bakmaktan kalem gibi, gözlerine kara su inse,

kör olsa, yine de gubar yazısını sevgilinin yü-
zündeki tüylere benzetemez".

Ohşadabilmez gubârını muharrir hatuña
Hâme tek bahmakdan inse gözlerine kâre su
(1, K. 3/6)

2.1.3. Ser-nâme:

Kitaptaki fasılların başına konan ve o fa-
sıldaki mevzuu kısaca bildiren başlıktır. Hat
aynı zamanda yazı olduğu için yazıya bir ser-
nâme lâzımdır. Her söz bir ser-nâme olursa her
sözün altında uzun uzun anlatılan nice dertler
vardır. Kaşlar, hat üzerinde bir başlık gibidir.

Tâ hatıñ üzre hâm-ı ebrûlarıñ ser-germiyim
Her sözüñ derd-i dil imlâsına bir ser-nâmedir
(1, G. 98/2)

2.1.4. Mushaf:

Kur'an-ı Kerîm. Sahife hâline getirilmiş
şey, kitap. Mushaf aynı zamanda bir hattır yani
yazıdır (22, C. III, s. 113).

Hâşe-li'llâh ki bu dîvâne-i şevk-i hatıña
Sebeb-i kayd ola zencîr-i sûtûr-i mushaf
(1, G. 149/3)

2.1.5. Hatt-ı reyhân:

Hüsn-i hatta bir yazı çeşidi olan *Muhakkak*
yazının küçük yazılan bir şeklidir (19, s. 410).
Sevgilinin güle benzeyen yanağı, bir gül bah-
çesine benzetilir. Hatt-ı reyhânî, eski yazıda
bir nev'i yazı şekli, aynı zamanda yüzdeki hat,
yani ayva tüyleridir ki, güle benzetilen yanağın
etrafını çevirir. Hat, reyhâna, güzel kokulu ota
benzetilir. Cetvel, sahifenin etrafına çekilen
çizgidir. Yazı onun içine yazılır.

Bâğ levhini hazan bergi zer-efşân eyler
Âb ol levhde meşk-i hat-ı reyhân eyler
(1, K. 32/1)

Gülistân-ı ser-i kûyuñ sıfâtın bâb bâb ey gül
Hat-ı reyhân ile cedvel çekip gül-zâre yazmışlar
(1, G. 68/3)

2.1.6. İmlâ:

Doldurma, doldurulma, yazı yazma, dikte.
Bir dildeki kelime ve sözleri doğru yazma bil-
gisi. Usûlüne uygun olarak yazma, yazdırma.

*Götürdü şebnemi ezhârdan harâret-i mihr
Şükûfe noktaların gerçi kim eder imlâ
(1, K. 1/17)*

2.1.7. Nokta:

Çok küçük boyutlarda işaret veya benektir; bazı harflerin üzerine konulan ufak işaretler. Yazıdaki her nokta, siyah rengi, küçük ve yuvarlak şekliyle yüzdeki bene benzetilmiştir. Sevgilinin boyu servi fidanı, kaşı da o nihaî fidan üzerinde "nûn" dur. Ben o siyah hilâl üzerinde nûn'un noktası gibidir. Müşgîn hilâl, siyah ve hilâl şeklinde kaştır. Ruhsara nokta konmak bir yazı icabı olmasaydı ruhsar üzerine yerleşmek bene düşmezdi. Yanak üzerinde ki hat ve hâl sanki gözbebekleridir.

*Ruhsâre nokta olmak resm-i hat olmasaydı
Düşmezdi menzil etmek ruhsârın üzre hâle
(1, G. 247/2)*

*Nihâl-i servdir kaddiñ kaşñ nûn ol nihâl üzre
Misâl-i nokta-i nûn hâliñ ol müşgîn hilâl üzre
(1, G. 256/1)*

*Oluş hayran götürmen hatt ü hâliñden nazar gıyâ
Gözüm merdümleridir noktalar ol hatt ü hâl üzre
(1, G. 256/2)*

2.2. Kitap:

Kitâb, Arapça bir kelime olup çoğulu kütübdür. Yazılmış veya basılmış, bir kabın içerisinde dikilmiş kâğıtlar mecmuası anlamına gelir. Kitap bugünkü haline gelene kadar çeşitli merhalelerden geçmiş, medeniyet tarihiyle orantılı gelişmiştir. İçerisinde çeşitli konular içeren kitaplar, klâsik şiirimizde gerçek anlamı yanında teşbihlerle de yer almıştır (25, s. 192).

Fuzûlî Divânı'nda kitap kelimesi, kasidelerde memduhun övgüsünde, gazellerde ve Terci-i bendde aşk ve sevgilinin güzellik unsurlarıyla ilgili olarak kullanılmıştır.

*Aña refîk hemân bir kitâb ola bir sâz
Aña nedîm hemîn bir kadeh ola bir yâr
(1, K. 6/10)*

*Kemâl-i hüsn-i ahlâkın beyân eyler açıldıkça
Semen mecmu'ası nesrin kitâbı gonce tûmârı
(1, K. 18/31)*

*Kitâb-ı kâ'inata sarsar-ı fitne güzer kılmış
Hemân bu safha kalmış bâki-i evrâkı ebterdir
(1, K. 19/10)*

*Her kitâba kim leb-i lâ'liñ hadisin yazel
Rişte-i cân birle aşk ehli anı şîrâzeler
(1, G. 79/1)*

*Güneş levhi değil gökte şu'â üstünde zerrin hatt
Felek almış eline bir varak hüsnüñ kitabından
(1, G. 213/5)*

*Mushâf demek hatâdır ol safha-i cemâle
Bu bir kitâb sözdür fehm eden ehl-i hâle
(1, G.248/1)*

*Cihânda diin mükedder-hatır idim fâl-i feth için
Bu gün gülzâre girdim gül kitâbın açmağa nâ-geh
(1, Trcb.2/III-4)*

2.2.1. Fihrist:

Fihrist, Farsça bir kelime olup bir kitabın içinde bulunan bab ve fasılları kısaca ve alfabetik olarak gösteren cetvel, içindekiler bölümü demektir. Kitabın başına ya da sonuna konulan fihristler, bazı yazmalarda son derece güzel tezhipli ve geometrik süslemeler içinde yer almıştır (25, s. 196). Fuzûlî Divânı'nda Peygamber efendimiz vasfında yazılan bir "na't gazel"de fihrist kelimesi en yüksek, başta, ilk manasında kullanılmıştır.

*Sebkat-i zât ile evyân-i risâlet sadrı
Şeref-i asl ile fihrist-i rûsûl müntehâbı
(1, G. 280/3)*

2.2.2. Şîrâze:

Şîrâze, kitap cüzlerini birbirine bağlayan dikiş. Kitap ciltlerinin iki ucuna konulan ve yaprakları muntazam tutan, ibrişimden örülmüş ince şerit. "Aşk ehli, lâ'l gibi kırmızı renkli dudağının sözü yazılan her kitabı can ipi ile şîrazeler." "Sonbahar mevsimi, akan suyun nizâmını bozup, gül bahçesi kitabının yapraklarını dağıtmış perişan etmiş". Şîrâze kitap yapraklarını birleştiren dikiştir. Aynı zamanda onları bir nizâm içinde tutandır. Sonbaharın yağmur ve selleri evvelce bir nizâm dahilinde akan suların nizâmını bozmuş, şîrâzesini kesmiş ve seller, gül bahçesinin yapraklarını perişan etmiş.

*Her kitâba kim leb-i lâ'lün hadisin yazalar
Rişte-i cân birle ışk ehli anı şîrâzeler
(1, G. 79/1)*

*Kat' edip fasl-ı hazan âb-ı revân şirâzesin
Nüsha-i gülzârün evrâkın perîşân eylemiş*
(1, G. 130/3)

2.3. Mecmua:

Belli bir konuda kaleme alınan yazıların toplandığı eser. Toplanıp biriktirilmiş, tertip ve tanzim edilmiş şeylerin hepsi. Mecmûa, yazma ya da eski basma kitaplarda birden çok eserin yer aldığı cilt bütünüdür (18, s. 44). Kitap, mecmua, şairin şiirlerini yazdığı eser anlamında da kullanılmıştır.

*Seyr-i bağ ettim seher gördüm açıp mecmu'âsın
Hıfz edip bu matlâ'ı eylerdi istihzâr gül*
(1, K. 9/21)

*Kemâl-i hüsn-i ahlâkın beyân eyler açıldıkça
Semen mecmu'ası nesrin kitâbı gonca tûmârı*
(1, K. 18/31)

*Kilk-i kudret levh-i sînemde seni kılmış rakam
Eyleyip mahbûblar mecmû'asından intihâb*
(1, G. 27/6)

“Kudret kalemi, sevgililerin mecmuasından, yani şiir defteri, seni seçip benim sinemin sahifesine yazmıştır.”

2.4. Kalem (hâme, kilk):

Kalem yazıyı yazan araçtır. Fuzulî Divânı'nda eğitimle ilgili en çok kullanılan kavramlardan biridir. *Kalem*, *Kilk* ve *Hâme* adlandırmalarıyla kullanılmıştır. En fazla zikredilen yazı aracıdır. Ayrıca kalem redifli bir kaside (Kalemiyye) bulunmaktadır. Kalem kalıcılığı sağlar. Kader kalemle yazılır, insanın başına gelenler zaman kalemi ile kaydedilir. Hüküm ve ilim kalemledir. *Kağıt*, *levh*, *mürekkep*, *yazı*, *ressam*, *ayva tüyleri* ile birlikte zikredilir. *Kalem*: Kasidelerde 46, (Bunun 41 kullanımı “Kalem” redifli kaside -Kalemiyye-de geçer) gazelerde 4, müseddeste 1 kez geçer. *Kilk*: kasidelerde 5, gazelerde 7 kez geçer. *Hâme*: kasidelerde 6, gazelerde 2, Terci'-bendde 1, müseddeste 1 kez kullanılır. Kalem; Şekil, yazı ve mürekkep münasebetiyle kullanılmıştır. Fuzulî, Türkçe Divân'ının kasideler bölümünde 41 beyitten oluşan ve Reîsü'l-küttâb Celâl-zâde Mustafa Çelebi'yi övmek için bir kalemiyye

yazmıştır. *Kalemiyyesinde* kalemin türlü vasıflarını sıralar. Kamış kalem sevgilinin yanaklarındaki ayva tüylerini öyle nitelendirmeye başlar ki sevgilinin yüzündeki ayva tüylerini harflere; kokusunu da misk kokusuna benzeter. Kalem her nerede koşturup durursa, yürüyüşünü Hoten ceylanının yürüyüşüne benzeterek oraya halka halka müşğ saçar. Fuzulî'ye göre kalem, bazı sırlara vâkıftır ve açığa çıkarılmaması gereken bu sırları ifşâ etmiş, dolayısıyla başı kesilmiştir. Yine Fuzulî, kalem kelimesi ile şairi kastetmekte ve kalemin kendisini ödüllendiren hâmisinin yoluna baş koyduğunu, onun sadık bir kölesi durumunda olduğunu ve başını keseler yine de bu yoldan dönmeyeceğini ifade etmektedir.

*Meğer kılar rakam-i vasf-i hatt-i yar kalem
Ki hatt-i yar kimi oldu müşğ-bar kalem*
(1, K. 33/1)

*Diliyle öz başına muttasıl belâ getirir
Ki halka gizli sözü eyler âşkâr kalem*
(1, K. 33/12)

*Alınmış akçe ile bir kulun durur makbûl
Başın eğer keseler eylemez firâr kalem*
(1, K. 33/35)

Eskiden kamış kalemler kullanılırdı. Kalemin ucu açılır ve mürekkebe batırılarak sayfa üzerine yazı yazılırdı. Bu yüzden kalemin başı, ucu için siyah ifadesi kullanılır. Yazma faaliyeti süresince kalem asla durmaz, hep sayfa üzerinde hareket ederdi. Aşağıdaki beyitte şair bu durumu ilden ile dolaşma olarak yorumlamış ve kalemin ucunun mürekkepten dolayı siyah olması sebebiyle “kara baş” ifadesini kullanmıştır. Fuzulî'nin nazarında kalem dertli başını alıp giden ve ilden ile devamlı dolaşan, bütün ısrarlara rağmen bir yerde karar eylemeyen bir insandır:

*Kara başın götürüp da'im ilden ile gezer
Tutarlar ise dahi eylemez karâr kalem*
(1, K. 33/9)

2.5. Defter:

Arapça bir kelime olan defter, “dikilmiş kâğıt mecmuasıdır. Eskiden cilt yerinde kullanılan bu terim kâğıtların birbirine bağlanmasıyla elde edilirdi” (19, s. 119). Defter; üzerine

yazı yazılması, kayıt tutulması, hesap yapılması bakımlarından ele alınır. *Cevheri ayıplı, kusurlu olan nâkıs yani kâmil olmayan, kusurlu olan benim ki, daima içimin defteri senin yazının hayalinden mahrumdur. Yani içim sâde ve yazısızdır.* Sâde, üzerinde yazı bulunmayan bir sahifeye verilen sıfattır. Bu sâde kelimesi zamir yani iç, gönül ve kalp kelimeleriyle birleşince sâde-dil olur ki saf ve ahmak ma'nâlarına gelir (22, C. III, s. 143).

Gönül birçok fikir, duygu, hayal ve hadiselerle dolu olduğu için birçok şeyler yazılan bir deftere benzetiliyor.

*Cevheri ma'yûb olan nâkıs benim kim muttasıl
Sâdedir hattıñ hayâlinden zamîrim defteri*
(1, G. 268/4)

*Göz defterine salmışım oku hisâbını
Aç ey gönül bu tende gözüñ oku defteri*
(1, G. 297/3)

2.6. Mürekkep (midâd):

Yazı yazmaya yarayan, is, zamk ve su gibi çeşitli maddelerin karışımından meydana gelen çeşitli renklerde sıvı maddedir. *Divan*'da siyah renkli mürekkepten bahsedilirken göz bebeği ve lika ile ilgi kurulmuştur. Eskiden mürekkep, lika denen keten ipliklerinden yapılmış bir yamak içine dökülürdü. Bu lika mürekkebin kaleme ölçülü bir şekilde verilmesini sağlardı. *Divan*'daki *Kalemiyye*'nin bir beytinde göz merdümü siyah mürekkep, saç kıvrımı da lika olarak anlatılmaktadır. Kalem mürekkep turrasına yüz sürer, daima kalemin ucunu tutar, yani kalemin ucuna ipek teller dolaşır.

*Olabilmez çin-i zülfüñden cüdâ göz merdümi
Câri olmuştur bu âdet turrasız olmaz midâd*
(1, G. 62/2)

*Midâd-ı turrasına yüz sürer zihî devlet
Tutar hemîşe ser-i zülf-i tâb-dâr kalem*
(1, K. 33/17)

2.7. Mühür (mühr):

Bir kimsenin, bir kuruluşun adının veya unvanının kazılı bulunduğu genellikle metalden yapılmış araçtır. Âşığın gözü yuvarlak şekli ve siyah rengiyle siyah mürekkebe bandırılıp basılmış mührə benzetilmiştir. Mühür şe-

kil olarak yuvarlaktır ve siyah mürekkebe bandırılıp basıldığında çıktısı da siyah olacaktır.

*Zevk bâzârında bulmazdı bu reng ile revâç
Etmeseydi nakş-ı mührün sikke-i dinâr gül*
(1, K. 9/46)

*Gehî vermiş Resûl'e arşda arslan ile mührün
Gehî arz etmiş elde hâtem-i hükm-i Süleymân'ı*
(1, K. 26/26)

2.8. Tuğra:

Osmanlı padişahlarının imza yerine kullandıkları özel bir şekli olan sembolleşmiş işarettir. Saç ve sümbül tuğraya benzetilmiştir. Beyaz yanak sayfasında ayva tüyü (yazı) ve ben (nokta) üstünde halka halka şekliyle yer alan siyah saç eşsiz güzellikte bir tuğraya benzer.

*Yazıldı sebze-i nev-hîzden hat-ı ahkâm
Çekildi sâye-i matbû-ı servden tuğrâ*
(1, K. 1/3)

*Misâl-i asâlette ismiyle cârî
Ezel tâ ebed hükm-i tuğrâ vü hâtem*
(1, K. 27/12)

2.9. Cedvel:

Cedvel, yazma kitaplarda ve levhalarda yazıyla kenarı ayırmak üzere altınla çekilen çizgilere verilen isimdir. Tek çizgi veya biri kalın biri ince iki çizgiden ibarettir. Kırmızı ve başka renkli cetvel de kullanılmıştır. Yazmalarda levhaların sayfa kenarlarını çizgi çekilmesine 'cetvel çekmek' denilmiştir. Bu çizgiler altın suyundan ya da yaldızlı sarı veya kırmızı renkli olurlarmış (18; s. 9). Cetvel, divanda "cetvel çekmek" tabiri içinde karşımıza çıkar. Bahçeyi düzenlemek, suların akışına nizam vermek, kitapta yazıların düzgün olmasını sağlamak için cetvel çekilir.

*Gülistân-i ser-i kûyuñ sıfâtın bâb bâb ey gül
Hat-ı reyhân ile cedvel çekip gül-zâre yazmışlar*
(1, G. 68/3)

2.10. Pergâr:

Pergel. Divân'da, kasidelerde 7 gazellerde 5 kez geçen Pergel, birbirine üstten eklenmiş iki koldan meydana gelen, çember çizmeye ve küçük mesafeleri ölçmeye yarayan alettir. Pergel, geometri şekillerinin çiziminde kullanıldığı gibi çeşitli meslek dallarında da ölçü aleti

olarak kullanılmaktadır. Küçük doğru parçaları ve açılar arasındaki mesafeler de pergellerle ölçülür. “Gözyaşımız yüksek bir girdâb, su kuyusu; ömrümüzün yapısı alçak Bak bizim pergelimiz, yani hayatımızın dairesi nasıl alçak bir hayatla dönüp dönüp duruyor.”

*Eşkümüz girdâbı âlî ömrümüz bünyâdı pest
Gör ne alçak dirlik ile çizginür pergârumuz*
(1, G. 120/6)

III. MEKAN

1. Mektep, Medrese:

Arapça “derase” kökünden gelen ve içinde ders çalışılan yer anlamına gelen medrese, ıstılah olarak İslam dünyasında orta ve yüksek seviyelerde eğitim-öğretim yapılan yerler için kullanılmıştır (24, s. 261)

*Medârisde tahkîk-i mûy-i miyânun
Dekâyıktan ortaya atmış mebâhis*
(1, G. 47/2)

“Kıl kadar ince belinin hakikatına erişmek için medreselerde yapılan çalışmalar, ortaya inceliklerden birçok bahisler atmıştır.”

*Her sanem mushaf-ı hüsn-i Hak'a bir âyettir
Mekteb-i aşkıta her dil aña bir tıfl-ı sebak*
(1, G. 150/4)

“Her sanem yani mecazî güzel Hakk’ın güzelliği Mushaf’ın bir âyetidir. Aşk mektebinde her gönül onu okuyup öğrenen bir mektep çocuğudur.

*Medrese içre müderris verdiği biñ dersten
Yeğ durur meyhânede bir câm vermek bir güzel*
(1, G. 173/6)

Medresede ilimlerin esası akıldır, kadeh ise aşktır. “Medresede müderrisin verdiği bin ilimden, meyhânede bir güzelin verdiği bir kadeh daha iyidir.” Şair beyitte akıl ile aşkı karşılaştırıyor.

SONUÇ

Divân edebiyatı binlerce nâdide inciye derinliklerinde saklayan uçsuz, bucaksız bir deryadır. Divan şâiri devrindeki ilim ve sanatlara ait bilgilere sahip, en azından bu bilgilerden haberdardır. Fuzûlî’nin “ilimsiz şiir temelsiz duvara benzer” sözü, divân şâirinin bu özelliğini çok güzel ifade eder. Bu sebeple, divân şâiri eğitim-öğretime yönelik çeşitli konular ve sanatlarla, özellikle hat sanatıyla ve bu sanata ait bilgilerle yakından ilgilenmiştir. Bunun neticesinde hat sanatımızın özellikleri, yazı çeşitleri, yazı ile ilgili malzemeler, edebî bir terkiib ve estetik içinde divân şiirinde sık sık kullanılmıştır.

Divan şâiri, toplumu doğal bir atölye olarak kullanmış, şiirine lazım her türlü malzeme-yi bu atölyeden alarak sanat anlayışı doğrultusunda edebî esere yansıtmıştır. Divan şiirinin en büyük şairlerinden olan Fuzulî, Divanı’nda eğitimle ilgili kavramlar fazla kullanılmıştır. Fakat bu kullanımlar, eğitim sistemini dile getirmekten ziyade; Divan şiirinin temel anlatı konusu olan aşkı ve buna bağlı olarak âşık ve sevgili ilişkisine işaret eden birer teşbih unsuru mahiyetinde işlenmiştir. Ayrıca memduhların övgüsünde medh ü senâyı pekiştirmek için de bu unsurlardan yararlanılmıştır. Fuzulî, şiirlerinde yazı ve kalem başta olmak üzere kitap, defter, mecmua, şîrâze, hatt, mürekkep gibi eğitim-öğretime dair birçok unsura, çeşitli tasavvur ve hayallerle yer verdiği vermiştir. Toplumda bulunan eğitim uygulamalarına işaret etmiş ve eğitim ile ilgili kavramları Divanı’nda belli bir ölçüde kullanarak onların anlam çağrışımlarının zenginleşmesine gayret etmiştir.

KAYNAKÇA

1. Akyüz, K. vd. (1958). Fuzûlî Divânı, Ankara: İş Bankası Yayınları.
2. Andrews, W. G. (2000). Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı, İstanbul.
3. Çelik, M. F. (2019). Klasik Türk Şiirinde Tipler, Doktora Tezi, Kocaeli Ün.

4. Devellioğlu, F. (1988). Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara: Aydın Kitabevi.
5. Güfta, H. (2009). "Bâkî Divânı'nda Siyah Renkli Unsurlar", *Turkish Studies*, 4/8, 1314-1373.
6. Güfta, H. (2013). "Fuzûlî Divânı'nda Gül", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6 (26), 217-239.
7. Güfta, H. (2005). "Divan Şiirinde Eğitim-Öğretimle İlgili Unsurlar ve Aşk". *Güneyde Kültür: Fikir ve Sanat Dergisi*. 1-11.
8. İpekten, H. (1988). Fuzûlî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları, Erzurum Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi yayınları.
9. Kahraman, M. (1999). Divan Edebiyatı Tartışmaları, İstanbul.
10. Karahan, A. (1995). Fuzûlî, Muhihi, Hayatı ve Şahsiyeti, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
11. Kılınç, A. (2017). Fuzûlî'nin Türkçe Divanı Edisyon Kritik ve Konularına Göre Fuzûlî Divanı, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi.
12. Kurnaz, C. (1987). Hayâlî Bey Divânı Tahlîli, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
13. Levent, A. S. (1980). Dîvân Edebiyatı Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar, İstanbul: Enderun Kitabevi.
14. Moran, B. (1988). Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi, İstanbul.
15. Onan, N. H. (1989). İzahlı Dîvân Şiiri Antolojisi, İstanbul: MEB Yayınları.
16. Onay, A. T. (1992). Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzâhı, (Haz.: Cemal Kurnaz), Ankara: TDV. Yayınları.
17. Öncül, R. (2000). Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü, İstanbul.
18. Özen, M. E. (1985). Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü, İstanbul: Basım Atölyesi.
19. Pala, İ. (1989). Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü, Ankara: Akçağ Yayınları.
20. Sefercioğlu, M. N. (2001). Nev'î Divânı'nın Tahlîli, Ankara: Akçağ Yayınları.
21. Sefercioğlu, M. N. (1990). "Yazı ve Yazı ile İlgili Unsurların Divan Şiirinde Kullanılışı" *Yeni Defne*, C. 8-9, 96-105.
22. Tarlan, A. N. (1985). Fuzûlî Divânı Şerhi, 3 C., Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
23. Tarlan, A. N. (2004). Şeyhî Dîvânı'nı Tetkik, Ankara: Akçağ Yayınları.
24. Tok, E. (2010). Osman Nevres Dîvânı'nda Maddi Kültür, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi.
25. Tok, E. (2019). "Osman Nevres Dîvânı'nda Yazıya Dair Unsurlar", *Türkiyat Mecmuası Journal of Turkology* C. 29/1, 179-198.
26. Tolasa, H. (1973). Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası, Atatürk Üniversitesi, FEF. Yayınları, Ankara: Sevinç Matbaası.
27. Tuğluk, H. İ. (2009). "Necati Bey Divânı'nda Eğitim ve Eğitim ile İlgili Kavramlar", *I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu (Ölümünün 500. Yılında Şâir Necâtî Anısına (15-17 Nisan 2009, Kocaeli)*, 562-574.
28. Uludağ, E. (2020). "Fuzûlî Divânı'nda Siyah Renkli Unsurlar" *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 69, 1-60.
29. Uludağ, E. (2020). "Bir Güzellik Unsuru Olarak Fuzûlî'nin Gazellerinde Saç" *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi (ESTAD)*, 3/1, 241-294.
30. Uludağ, E. (2016). "Fuzûlî'nin Gazellerinde Bir Güzellik Unsuru Olarak Yanak" *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ERZSOSD)* (Prof. Dr. Turgut Karabey Armağanı Özel Sayısı), ÖS. III: 15-68.
31. Uludağ, S. (2012). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
32. Ulus, N. (2014). Fuzûlî'de dinî kasideler, Yüksek lisans tezi, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

Rəyçi:

t.ü.f.d., dos. Əmmar Abbasov

Göndərilib: 26.07.2024

Qəbul edilib: 12.08.2024